

զարամեակն, այնուհետև սկսան նոր թափով եկեղեցիներ շինուիլ. բայց միշտ քաղիկիլս ոճով: Երբորդ՝ Հոռմի իշխանու-թիւններն կոստանդիանոսի ժամանակէն, հակակրութիւն մ'ունեցան Բիւզանդիոնի դէմ և շարունակեցին մինչև վերջ: Թէոդոս Մեծն միահեծան կայսեր շինել տուած Ս. Պօղոսի Բազիլիկան դասական ոճի վըրայ, նախատիպ (archetype) առին եկեղեցական ճարտարապետութեան. բոլոր արեւմուտը հպատակեցաւ կեդրոնի դասական ոճին, աւել տեղ նոյն ոճով և կարգով ձևեցին իրենց եկեղեցիները: Ասելով թիւնն և արհամարհութիւնն այնքան մեծ էր, որ Բիւզանդիոնի « Խարխուրոս » կայսեր, Յուստինիանոսի շինած գմբեթաւոր տաճարը, բնաւ չհետաքրքրեց զիրենք: Մինչ այն ժամանակ երբ Աղբիւնոս Ա. Ս. Պետրոսի Բազիլիկան կը շինէր, ժամանակի քիչ հեռաւորութեամբ, Աղբիւկանի Դուքը Բիւզանդիոնի Հայ կայսերներէն արուեստաւորներ կը խնդրէր վննետիկի մէջ Ս. Մարկոս եկեղեցին շինելու արեւելեան ոճով կամարակապ գմբեթաւոր:

(Շարունակելի) Հ. ԳԱՐԻԻԼ ՆԱԶԱԳՅԵԱՆ

ՆՈՐԻՑ «ՊԱՇՏՈՆ» ԲԱՌԻ ՄԱՍԻՆ

Պ. Մ. Յ. Թիւրեքեան Սիոնի Թ. Թուում մի քանի դիտողութիւն է արած իմ մի յօդուածի մասին, որի նւթն էր «պաշտօն» և «պաշտել» բառերի ստուգարանութիւնը և ձևաբանական զարգացումը (տես Սիոն, Թ. 9): Նրա կարծիքով՝ ինչ որ արժէքաւոր է իմ յօդուածի մէջ, ինձանից «չատ առաջ» «պարզ ու մեկին» ասել է արդէն Դոկտ. Յ. Թիւրեքեան իր Արիւհայ բառարանի մէջ. իսկ այն ինչ որ ես եմ ասում և ենթադրութիւններ, բու վրայ յեցած», «քմածին և անարժէք», «ծիծաղելի գիւտեր» և «զաւեշտական» հատուածներ:

Ուրախ եմ, որ այսքան աննպաստ գնահատութեանց շարքին՝ չարամիտ անտեսում չէ վերագրած ինձ, թէև տեսած է որ Դոկտ. Յ. Թիւրեքեանի նման ես ևս համեմատում եմ մեր «պաշտել»-ը Ն. Պարսկ. Ծալ բառի հետ: Եւ լաւ է արած. որովհետև ես լսած եմ Արիւհայ բառարանի մասին բայց չեմ տեսած: Այս տեսակ փորձանքներ ինձ կարող են նաև հետագային պատահել և մէկ ուրիշը կարող է կարծել, որ դիտմամբ աղբիւր չեմ յիշատակում, որ ուրիշների աշխատանքը իւրացնեմ: Ես պարզապէս գրեք չունիմ: Արդ կը խնդրեմ իմ բոլոր ընթերցողներից, որ եթէ գրութեանցս մէջ պատահին մտքեր ու կարծիքներ, որ ուրիշները յայտնած են այլուր՝ վերագրեն ոչ ինձ, այլ իրենց զանազան հեղինակներին և անմեղադիր լինին աղբիւրներ չյիշատակելու համար: Հետագոտութեան վայելքն ինձ բաւական է:

✱

Գանք մեր խնդրին:

Իմ յօդուածը երկու նպատակ ունէր. 1. տալ պաշտօն և պաշտել բառերի ձևաբանական հոլովոյթը. 2. տալ նոյն բառերի իմաստաբանական մեկնութիւնը: Եզրուածիս երկրորդ մասը Պ. Մ. Թիւրեքեանին թուում է «զաւեշտական», ուստի չի խօսում նրա մասին: Գալով առաջին կէտին՝ ինձ թուում է, որ նա լաւ չի ըմբռնում թէ ինչ ընչոց է և թէ ո՞ր և ինչո՞ւ «մանուածապատ» շաբօնորով վարում եմ ընթերցողին: Գուցէ ուրիշները նոյն վիճակի մէջ են, ուստի տեղն է, որ այդ առաջին կէտը մի քիչ աւելի պարզեմ:

Մենք ունինք «պաշտօն» բառը, որի սեռականն է «պաշտաման»: Ի՞նչ հիման վրայ «պաշտօնը» դառնում է «պաշտաման». ահա այն խնդիրը, որ ես աշխատած եմ լուծել և լուծած եմ այն երկու հիմնական սկզբունքներին յեցած, որ կարճ խօսքով բանաձևած եմ յօդուածիս սկզբին: 1. Հայերէնի շեշտը վերջին վանկի վրայ

չէր. 2. Ուղղական հոլովը սեռականն է՝ տարբեր շեշտադրութեամբ:

Ունինք պաշտան և անուն, որոնց սեռականն է պաշտաման և անտան: Եւ իմ ընթերցողին այսքան անտեղեակ չեմ համարում ինչպէս կարծում է Պ. Մ. Թիւրեաքեան որ մի յօդուած գրեմ այն մասին թէ օւն առ է: Այդ ո՞վ չգիտէ: Բայց հիմա հետեցէք ինձ որ տեսնէք թէ այդ ամէնքին յայտնի իրողութիւնից եւ ինչ հետեանքներին եմ հասնում, վերի բառերն ուղղական ձևով հին ժամանակ անշուշտ հնչուած են իբր պաշտարն և անովրն, իսկ սեռականները պաշտաման և անովան. (աւր վ չէ, անշուշտ. բայց դրած եմ վ՝ ասածս պարզ ցուցադրելու համար):

Արդ՝ «անուն» բառի սեռականի մէջ աւր մնացած է ա. անովրն (անուն), անուվան (անուն). իսկ պաշտան և անուն աւր դարձած է մ. Հիմա հարց է թէ ո՞րն է հնագոյն հնչիւնը—աւր թէ մ—ը:

Եւ ասում եմ մ—ը՝ հիմնուելով «անուն» բառի օտար համարժէքներին վրայ. պրակ. ρῆς, յուն. ὄνομα, լատ. nomen: Ինչպէս տեսնում էք ամէն տեղ մ է և ոչ թէ է: Պէտք է կարծել, ուրեմն, որ մեր լեզուի նախագրական շրջանում «անուն» բառը եղած է *անոմն, որ մինչև այսօր մնացել է գաւառական բարբառներում անում ձևով: Նոյն հիման վրայ պաշտաման ձևն աւելի հին է քան ենթադրածս *պաշտաւան և սրանից սղած պաշտան ձևը: Պաշտոն բառի յոգ. ուղղականն է պաշտանունք. այս յոգնակին ենթադրում է մի եզակի ուղղական ոչ թէ պաշտան ձևով, այլ *պաշտամն, ինչպէս «հիմունք» բառի եզակին է «հիմն»: Այսպէս մենք կ'ուսնենանք ուղղակ. *պաշտամն, սեռ. պաշտաման, որ շատ օրինաւոր կազմութիւն է, ինչպէս սերուն — սերման: Ուսկից է սաւկայն պաշտան ուղղականը. սա ենթադրում է մի միջինթա *պաշտանան ձև, որ պաշտաման ձևի մի տարբերակն է և որ շեշտը վերջնութեւ վանկի վրայ ունենալով՝ վերջին վանկի աւր սղած է և դարձած *պաշտարն > պաշտան > պաշտոն:

Նոյն օրէնքի հիման վրայ նախաւոր *անուման բառը դարձած է *անովան. շեշտը վերջնութեւ վանկի վրայ ունենալով՝ նա սղել է իր վերջին վանկի աւր և դարձել է անովրն > անոմն > անուն: (Չմոռանաք. աւր վ չէ, այլ դրուած է պարզօրէն ցուցադրելու համար հոլովոյթը. կարելի էր Վ դնել աի տեղ, բայց խուսափել կամեցայ տպագրական դժուարութիւնից): Այսպէս մենք կարող ենք զուգադրել հետեակ ձևերը.

*Անուման = անովան = (անուման) = անուն. պաշտաման = *պաշտանան = պաշտան = պաշտոն. ինչպէս տեսնում էք ուղղականը և սեռականը նոյն ձևերն են, բայց տարբեր շեշտադրութեամբ. անուման — անուման, պաշտաման — պաշտաման. մերի աւացումը «անուն» բառի մէջ կատարեալ է. մ—ը անհետ չըացած է, նրա տեղը զրուած է աւր: Նոյն երևոյթը «պաշտոն» բառի մէջ կիսկատար է. նա իշխում է ուղղակ. հոլովի վրայ, բայց սեռականը յամառում է՝ պահելով իր մ—ը, որ դեռ չի աւացած: Եւ ահա թէ ինչու մենք ունինք անուն—անուման, բայց չունինք պաշտան—*պաշտանան, այլ պաշտաման: Պ. Մ. Թիւրեքեան վճռապէս հերքում է մ = ւ հաւասարութիւնը, գրելով՝ «բայց մ և ա հնչիւնները երբեք լծորդ չեն» (եւ եմ ընդգծած): Բաւական է յիշել մրչիմն և մրչիան (կարգս մրչիվրն) ձևերը, որ տեսնենք թէ նրանք լծորդ են: Այդ հիման վրայ է նաև, որ պաշտան—պաշտաման ունինք, որ ա = մ: Օրինակները շատն են. բերածս սակայն բաւական է հաստատելու համար որ մ—ը լծորդ է աին. — ինչ վերաբերում է շեշտի տեղափոխութեամբ իմաստի տարբերութիւն ստեղծելու երևոյթին՝ դա շատ սովորական է մանաւանդ հնդեւրոպական լեզուներին մէջ: Այսպէս միւնդն հնչիւններից կազմուած են յուն. τῶμος և τομός բառերը. բայց շեշտերը տարբեր լինելով՝ մէկը նշաւ նակում է կտրուած, միւսը՝ կտրող՝ կամ

1. S. A. Meillet. Introduction à l'étude com-

ռուսերէն *оѣхѣ* և *оѣхѣ*, առաջինը եզակի սեռականն է և նշանակում է պատուհանի, իսկ երկրորդը յոգն. ուղղական է և նշանակում է պատուհաններ, Սինկ. *máhas* — մեծութիւն և *mahás*—մեծ¹, Յոգուածիս մէջ եւ գործադրած եմ սեռական հոլովի կազմութեան սկզբունքը «պաշտօն» բառի վրայ և մեկնած եմ նրա ձևաբանական հոլովոյթը: Այս հիմնական խնդիրը վրիպած է Պ. Մ. Թիրեաքեանի ուղադրութիւնից. ուստի իր դիտողութիւնները անշատ և մասնակի ընդթ ունին: Հիմա խօսինք այն մասին, ինչ որ կարողացել է դիտել:

✱

Պ. Մ. Թիրեաքեան գրում է թէ քանի որ Դոկտ. Յ. Թիրեաքեան «պարզ ու մեկին» ստուգաբանած է «պաշտել» բառը՝ «ալ ինչ տեղ կայ ձրի ենթադրութիւններու թէ պարաշտ ձև մը եղած է, երբ արդէն լեզուի մէջ գոյութիւն ունի պարիշտ ձևը, հոգ չէ թէ մերը ի է իսկ Պ—ը ա, քանզի ինչպէս յայտնի է ձայնաւորները կրնան տարբերիլ ուստի և հաշուի չեն առնուի համեմատութեանց մէջ»: Միևնոյն է թէ մէկն ասէր յունագէտներին. «ալ ինչ տեղի կայ ձրի ենթադրութիւններու թէ *ծծօւր—հ ձև մը եղած է, երբ արդէն լեզուի մէջ կայ ծծօս (ատամ) բառը. կամ մի ուրիշն ասէր. ինչ կարիք կայ ենթադրելու լատիներէն *dent—ս մի ձև, քանի որ լեզուի մէջ արդէն գոյութիւն ունի *dens* (ատամ) ձևը: Լեզուագէտները եթէ «ձրի ենթադրութիւններ» չանեն՝ չեն կարող նորը կապել հինի և հնագոյնին և պարզիլ բառերի ձևաբանական հոլովոյթը: Նրանք անում են աւելին. այդ ենթադրական ձևերից առաջ՝ կրկին «ձրի ենթադրութեամբ»՝ ընդունում են, որ «ատամ» բառը շատ աւելի հին ժա-

մանակ երեք կերպարանք պէտք է ունենար **dōnt*, **dent*, **dont*...³:

Արդ՝ ն. պ. ۱۰۰۰ և հայերէն պաշտ բունը, որ պահուած է բարդութեանց մէջ, անմիջօրէն կշռելի չեն: Բարեբախտաբար մենք ունինք պարիշտ միջընթաց ձևը, որ կշռելի է պարսկի բառի հետ՝ «առանց հաշուի առնելու ձայնաւորների տարբերութիւնը» ա և ի. Բայց նախ՝ ո՞րն է հին ձևը. պնշտը թէ պարիշտը. հարկաւ վերջինը, քանի որ առաջինը սրա ամփոփումն է, ինչ որ նկատել է և Դոկտ. Յ. Թիրեաքեան: Սակայն եւ դնում եմ մի նոր հարց. ո՞ր ձևն է նախալեզուին աւելի մօտ. պարսկի «փարաւթ» թէ հայի «պաշտ»ը: Պարսկի բառը շատ հնուց անփոփոխ հասել է մինչև մեր օրերը, իսկ պարիշտ ձևը Թերևս մեր դասական շրջանում ամփոփուել և դարձել է պաշտ: Մեր միջավայրում այդ բառը խիստ ձևափոխութիւն է կրել, իսկ պարսկի միջավայրում դարեւ շարունակ ձևացել է նոյնը. Իբրև բախտաբար եւ պէտք եղած գրեցը չուներ, որ այդ բառի գենդ և սանսկրիտ ձևերը զուգադրեմ մեր և պարսկի ձևերին: Եւ ենթադրում եմ (հմուտները կարող են լուծել այս խնդիրը), որ պարսկի ձևը աւելի մօտ է այդ բառի հնագոյն ձևին, իսկ նրա կշիռը մեզանում պէտք է լինէր պարաշտ, որ յետոյ մեր միջավայրում պիտի դառնար պարիշտ: Թէ *պարաշտ և թէ պարիշտ ձևերից կարող է ամփոփումով առաջ գալ պաշտ ձևը. հետևապէս լեզուագիտական զմուարթութիւն չկայ ընդունելու մի հնագոյն *պարաշտ ձև: Այդ ձևը պէտք է ենթադրել՝ հետագայ «զաւեշտական» եզրակացութեանց հասնելու համար, որ սակայն «անարժէք» են Պ. Մ. Թիրեաքեանի համար...

✱

«Երբ և ուր ամ անող նշանակութիւնը

parative des langues indoeuropéennes, 6. 7. հրատ. էջ. 110.

1. տես. K. Brugmann. Grammaire comparée.

էջ 860. § 421 և 422.

2. §40 V. Henry. Grammaire comparée de l'anglais et de l'allemand. 2-րդ պ. էջ 263.

ունեցած է հայերէնի մէջ: Ամ = ան = ող հաւասարութիւնը քացարձական զուրկ է ու է կշռէ, գրում է Պ. Մ. Թիրեաքեան (ես եմ ընդգծել): Անշուշտ վէճ կարող է լինել ամ = ան կամ ամ = ող հաւասարութեան մասին և ոչ ան = ող-ի մասին քանի որ վազան = վազող: Այս մէկն անվիճելի է: Արդ՝ ամ-ը ող նշանակութեամբ մի բրածոյ ձև է հիմա. շատ քիչ բառ կայ մեր լեզուում, ուր ամ-ը ող է նշանակում: Մեր ամ-ը կարծում են նախադասի ու ածանցի ձևափոխութիւնն է հայ միջա-վայրում: Այսպէս՝ «ատամ» բառի հնագոյն *d-նտ բունից սանկրիտոն ունի d-ant (ատամ). հնագոյն *d-ónt բունից յունարէնն ունի δὲ-όντ-ος (ատամ, սեռական հոլ.): Սրանց իբր կշիռ հայն ունի ատ-ամ-(ն), որ անշուշտ երբեմն եղած է *ատ-անաւ: Արդ՝ սանկրիտ ձևը ներկայ դերբայ է. իր արմատն է d, իսկ ածանցն է ant (կան որ կարծում են թէ արմատն է da և ածանցն է nt): Սանկրիտ բառի դերբայական ածանցին կշռում է մեր ամ-ը. հետեապէս ամ-ը ներկայ դերբայի ածանց է, որ նոյն է թէ ան = ող:

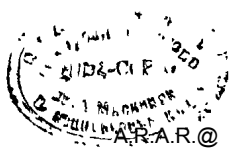
Շնորհակալ եմ Պ. Մ. Թիրեաքեանից. մտածելով նրա առարկութեանց վրայ՝ ես գտայ մի ուրիշ բրածոյ ձև, ուր ամ-ը ող է նշանակում: Դա մեր անգգամ բառն է: Անկասկած այդ բառը պէտք է տրոհել իբր ան-գգամ. սա մի ժխտական ձև է, որ ենթադրում է իր դրական ձևը՝*գգամ: Թէ ի՞նչ էր «գգալ» բայի նախաւոր ի-մաստը՝ չեմ կարող ասել. (հաւանօրէն ամաչել, ճաշողի): Բայց պարզ է, որ «անգգամ» բառի արմատը գգ է և կապ ունի զգայ, զգաստ բառերի հետ: Իսկ «ան-գգամ» նշանակում է անխաւս, անամօթ, մի խօսքով՝ բարոյապէս անզգայ: Վերջին բառը «անգգամ»ի հետ ձևաբանական նոյն յարաբերութիւնն ունի ինչ որ «անխնայ» բառը «անխնամ» բառի հետ իբր չխնա-

մող, չխնայող: Իս ենթադրած եմ, միշտ «ձրի», թէ «ատամ» բառը հետագային դարձած է ատաման, որից սղեյով՝ ատամն, Նոյն տեսակ նորոգութեան և հոլովոյթի ենթարկուած է, կարծում եմ, նաև *զգամ բառը, դառնալով *զգամ-ան, որից մ-ի հետեանցով *զգամն, սրանից զգան, որ մեր զգոն բառն է: Այսպէս մենք ստանում ենք զգոն և անզգամ իբր հակառիշ բառեր: Այս արդիւնքին երբեք չէինք հասնիր, եթէ «ձրի» ենթադրութիւննք չա-նէինք ներկայիս անգոյ, բայց երբեմն զոյութիւն ունեցած *զգամ, *զգաման, *զգաման ձևերի մասին: Ինչ վերաբերում է իմ այն «ձրի» ենթադրութեան թէ «ատամ» բառի ամ ածանցը ժամանակին չի գիտակցուել իբր ող, ուստի բառը նոր մասնիկ է առել - ան- և դարձել է ատաման՝ դրա նման օրինակներ վիտում են թէ՛ օտար և թէ՛ մեր լեզուի մէջ. Յիշենք միայն յոգնակի կազմող մեր ք ածանցը, որ մենք հիմա չենք գիտակցում և ասում ենք յոյերը՝ մոռանալով որ յոնք արդէն նշանակում է յոնքեր: Այս կարգի նորոգութիւնները լեզուական հոլովոյթի զօրաւոր ազդակներն են: Նոր ածանցները գալիս են հնբրին փոխարինելու և բառերի խամրած իմաստը թարմացնելու: Մենք տեսանք որ «ատամ» բառի հնագոյն կերպարանը պէտք է լինէր *ատամտ, որից ն = մ-ի հետեանցով *ատամտ. սրանից տ-ի անկումով ատամ, այնուհետեւ ան ածանցի կցումով ատաման և վերջին տ-ի սղումով զատական ատամն: Վերջին տ-ի անկումը սովորական է եղած մեր լեզուի մէջ. բաւական է յիշել բայերի եզակի և յոգ. երբող ղէմքերը, որ հայերէնի մէջ է չուսին, բայց անկասկած ունեցած են երբեմն և հնչուած են՝ նա ուտեո, (ուտէ), նոքա ուտենտ (ուտեն)՝:

«Ոսկից ուր, կը զարմանամ, գրում է Պ. Մ. Թիրեաքեան, հանգիստութիւն կը

1. Տեւ. V. Henry. *Դիւան գերբ», էջ 156. նաև Հր. Աճառեան. Հայերէն Արմատական բառարան. ամսական բառը:*

2. Տեւ. A. Meillet. *Esquisse d'une grammaire comparée de l'Arménien classique, էջ 88.*

տեսնէ մեր քարիշտ-ին և տաճկ. شمس-ին մէջ»։ Մեր գաւառական լեզուի մէջ կայ քարիշ բառը, հաշտ իմաստով, թուրքն ևս ունի նոյն բառը՝ կարիշի է ենթադրել, որ մեր բառը պարզ փոխառութիւն է։ Եւս ասում եմ. այդ բառը «կարծում եմ» փոխառութիւն չէ, այլ մեր քարիշտ բառն է ա-ի յապատումով, ինչպէս վիշտ-վիշ (ախ ու վիշ)։ Եւս ենթադրում եմ նաև, որ այդ բառը թուրքերէնի մէջ «անցած է ուրիշ աղբիւրից»։ Ուրեմն ես հայ քարիշ և հայ քարիշտ բառերի մէջ եմ հանգիստութիւն գտնում և ոչ քարքերէն քարիշ բառի հետ եմ համեմատում, որի թուրքերէն լինելն իսկ համարում եմ կասկածելի։ Գրեք չունիմ այս խնդիրը վճռելու համար. Մ. Արեւիկեանի տաճկա-հայ-գաղղ. բառարանը այս կարգի խնդիրներէ համար հեղինակութիւն չէ կարող համարուիլ։ Հիմաւերին կը մնայ այս կէտը պարզել։

Պ. Մ. Թրեքագեան մեծ վստահութեամբ գրում է թէ «شمس-ին-ը բառին էութենէն է և կարելի չէ բաժնել իրարմէ» և բերում է օրինակներ. Նա կարող էր յիշատակել նաև آتش-آتش (նայել, նայումաճը), شوش-شوش (սիւրիւ, փոխադարձ սիրել) և ասել «զրանց «شمس-ները բառին էութենէն են և կարելի չէ բաժնել իրարմէ»։ Բայց այն, ինչ որ նա «կարելի չէ» համարում՝ լեզուաբանները կատարում են ամենայն դիւրութեամբ։ Բերած բառերին առաջինի արմատն է ʃ, երկրորդինը՝ ʃ- և իսկ ʃ-ը անուանակերտ մասնիկ է պարսկերէնի ʃ-ի նման։ Հետևապէս «քմածին» չէ, երբ ասում եմ թէ شمس-ը տրոհելի է իբր ʃ-شمس։

«Յաշտ բառին յ-ն նախդիր չէ, այլ

էութենէն է բառին, ուստի երևակայական աշտ արմատ մը գոյութիւն չունի» գրում է Պ. Մ. Թրեքագեան։ Բացէն Արեւիկեան բառարանի 101 էջը և կը տեսնէք որ գոյութիւն ունի. այնտեղ կը կարդաք. «Աշտ. տ. (այսինքն տհ) յաշտ»։ Մինք ունինք յաշտ, բայց և Աշտիշատ, որ համարւում է յաշտ բառից բարդուած և ուրեմն զեռ դասական շրջանում տեղ-տեղ յաշտ մերկացած էր իր յ-ից, և յ-ն գատած եմ յաշտ-ից, ոչ թէ նախդիր համարելով, այլ որ աշտ արմատը անսրղդ երևայ։ Իմաստաբանական նկատումներով ես մեր հայտ և (յ)աշտ արմատները զուգակշռած եմ իրար հետ։ Թէ այդ բառերի պարսկական կշիռները բուն իսկ պարսկի լեզուի մէջ ինչ առնչութիւն ունին իրար հետ — գրեք չունենալով՝ ասել չեմ կարող։ Հիմաւերին կը մնայ այս խնդիրը լուծել։

Պ. Մ. Թրեքագեան գրում է թէ չի կարողացել «ատամ բառ մը գտնել, որ հատանեմէն եկած ըլլայ և ոչ ալ ատանեմ ձևը տեսած եմ տեղ մը։ Թէ որ ատամը ակոյալ պիտի հասկցուի, բուն բառը առաջին է և սա բնաւ կապ չունի հատանեմ բային հետ»։ Նախ՝ ես չեմ ասած թէ «ատամ» բառը հատանեմ կամ ատանեմ թաշի հետ կապուած է. այլ ասած եմ թէ այդ բայերի հետ կամ ատամաւի հետ կապուած է և յետոյ՝ ես նոյնպէս *ատանեմ ձև տեսած չեմ. նրա գլխին պէտք է մի աստիճանի լինէր, որ կամ ես եմ մոռացել կամ տպաբանը։

Տեսանք որ անկ. d-ant ներկայ դերբայ է։ Տեսանք նաև, որ այդ բառի համարժէքը հնագոյն հայերէնի մէջ պէտք է լինէր *ատանտ կամ ա-ի անկումով ա-

1. Szu. Dr. J. Németh. Türkische grammatik, էջ 39.

2. Հիւրմէն այս ստուգաբանութիւնը համարում է ժողովրդական (հին հայոց տեղայն անունները. էջ 304). Ընդունելն մի վայրկեան. բայց հետաքրքրականն այն է, որ զեռ դասական շրջանում մեր մատուցական դասը աշտ և յաշտ համարած է նոյն արմատից, այլապէս Աշտիշատ չէր համարի «յաշտից տեղից»։ Այդ վար-

կածն տեղեւոր համար նա պէտք է լսած լինէր թէ՛ աշտ և թէ յաշտ իբր նոյնարժէք բառեր. հիշտ այնպէս, ինչպէս այսօր մենք լսում ենք հ' Յարութիւն և՛ Անու. Թիւն, և՛ յաշողութիւն և՛ աշողութիւն և համարում ենք նոյնարժէք. Անհաւորին չէ, որ այդ արմատը մասն լինի Հայաստան իբր յաշտ և հայի բերանում դարձած լինի աշտ մզկէով իր յ-ն ինչպէս հետագային՝ զգած են վերք բերած բառերս։

տան, Սա տրոհելի է իբր *ստ-ան և իր կազմութեամբ նման է մեր խած-ան, հաջ-ան և նման բառերին: Այս ձևով այդ բառը ներկայ գերբայ է նաև մեր այսօր-ուան լեզուական գիտակցութեան համար՝ իբր արմատ ունենալով առ և իբր ածանց՝ ան: Այս ածանցը հետագային դարձած է ամ այն հիման վրայ, որ ն = մ: Ստակ. d-ant ներկայ գերբայ լինելով՝ նշանակում է մի բան անող, բայց ի՞նչ անող-այս է խնդրը: Մեր լեզուի մէջ առ արմատը թէ՛ իր պարզ ձևով և թէ՛ հազա-գային արտասանութեամբ նշանակում է կտրել, այսինքն՝ թէ՛ իբր առ (զլս-ատել. թեր-ատ, պնչ-ատ) և թէ՛ իբր հատ (հատ-ու, ան-հատ; քար-հատ) հատանել բայը ատար բառի հնագոյն *ստան ձևից է եկած և ոչ հակառակը. բայերի կազմու-թիւնը համեմատաբար նոր երևոյթ է: Կարող ենք ուրեմն ասել թէ՛ հատան-ել նշանակում է ատամել, ատամով կտրել: Հետագային բառի իմաստը լայնացած է: Եկատենք նաև, որ խածնել բայը հատա-նել բայի մի տարբերակն է. նա ամփո-փում է *խածանել բայի. իսկ խածան և հատան բունիբր տարբերակներ են, նկա-տելով որ խ = հ (հաց-խաց). իսկ տ = ծ (տիտ-ծիծ): Այսպէս ատամ, հատանել, ատ-ել (կտրել) և խածնել բառերի մէջ իմաստարանական սերտ աղընչութիւն կայ. զրանց հիմնական իմաստն է կտրել, հա-տել:

Բայց այս ձևի մեկնութիւնները ոմանց կարող է թուիլ ժողովրդական ստուգա-բանութիւն: Առնենք ատամ բառի մի քանի օտար համարժէքները.

սնակ. d-ant

լատ. սեռ. d-ent-is

ն. պարսկ. d-and-an

յուն. սեռ. ծծ-οντ-ος

հայերէն ատ-ամ-(ա)ն

ինչպէս տեսնում էք հայերէն և յունարէն բառերն իբր արմատ ունին առ և ծծ, որ նոյնարժէք են, իսկ միւսների արմատն է մ: Հիմա հարց է թէ ի՞նչ են յունարէն ծ և հայերէն տ-ը, որ զալիս են բերած օրինակներին ընդհանուր արմատը կազմող մ-ից առաջ, և որի համարժէքը հայերէնի մէջ տ-ն է: Արդեօք սրանք յաւելումներ են (augment) ինչպէս ե-ը մեր երբի ձևի մէջ, թէ սանակ. պարսկի և լատին ձևերն են յա-պաւում ունեցած: Ուրիշների հետ ես ես կարծում եմ, որ ոչ թէ յաւելում է եղած, այլ յապաւում, այսինքն հնագոյն արմատը ոչ թէ մ է եղած, այլ *od կամ *ad կամ ինչպէս ընդունուած է *ed: Թունարէնի ծծ-ը ծագած են համարում հնագոյն ed արմատից, որ ուտել է նշանակում: Միւս կողմից կան լեզուագէտներ, որ նոյն արմատից են ծագած համարում յուն. ծծ-οντ-ος զոյականք և ծծάξ մակբայը, որ նշանակում է ատամացի, խածնելով: ինչպէս տեսնում էք յունարէնի մէջ եւս «ատամ» և «խածնել» բառերը մերձիմաստ են և նոյնարմատ: Սրանով աւելի հաւանական է դառնում մեր վարկածը ատամ, հատա-նել և խածնել բառերի աղընչութեան մա-սին: Թունարէն կտրել կամ հատանել նշա-նակող բայն է τέμνω, որի արմատն է τέρμ⁴ Եւ հնար չունին որոշելու թէ արդեօք ո՛րն է առնչութիւն կա՞յ մեր (ա)տամ-ի և յուն. τέρμ արմատի միջև. և միւս կողմից՝ τέρμ արմատի և յուն. ծծ-ի միջև: Հիմաններին կը ծնայ այս կէտը պարզել: Միայն կարծում եմ, որ մեր լեզուի մէջ եւս «ատամ» բառի առ արմատը ծայնա-ւորի յապաւում է ունեցած և տուած է ծամել բայը իբր *(ա)տ-ամ-ել, ուր տ = ծ: Այս տեսակ անկում կարող էր ունենալ և յունաց տէր արմատը: Միևնոյն լեզուի մէջ ապրում են յաճախ նոյն բառի տար-բեր ձևերը, որ ստանում են տարբեր քն-

1. Տե՛ս Հ. Աճառեան, Հայերէն արմատ. բուն. ստամ բառը:

2. Տե՛ս M. A. Bailly. Dict. greco-français, ծծούց բառը. նաև արմատների ցանկը էջ 2205:

3. Տե՛ս Paul Regnaud, grammaire comparée du grec et du latin. հատոր Բ. էջ 215.

4. Տե՛ս. A. Bailly. Dict. էջ 2222.

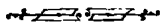
բականական և իմաստարանական արժէք: Նոր ձեռք չի վտարում հնին, այլ մնում է նրա հետ՝ ստանալով տարբեր իմաստ: Ատամ նշանակող բոլոր բառերը հնագոյն ներկայ դերբայներ են. բայց միմիայն սահակբիտի մէջ նա դեռ ևս գիտակցում է իբր ներկայ դերբայ. միւս լեզուների համար նրանք պարզ բառեր են: Անհնարին չէ, որ «ատամ» նշանակող բառերի արմատի բուն նշանակութիւնը մեր լեզուի մէջ միայն մնացած լինի, ինչպէս նրա ձևաբանական կազմի գիտակցութիւնը մնացած է սահակբիտ քերականի մօտ միայն: Հետևելով յունարաններին՝ ատամ բառը պէտք է համարինք «ուտող», քանի որ ծագում է *ēd արմատից, որ նշանակում է ուտել. հիմնուելով հայի լեզուական գիտակցութեան վրայ՝ պէտք է համարինք «կտրող, հատող», քանի որ՝ ինչպէս ես եմ կարծում՝ այդ բառի արմատն է ատ, որ նշանակում է կտրել: Արդ՝ կարծում եմ աւելի հաւանական է, որ հնագոյն մարդը ատամը համարէր կտրող քան ուտող: «Դիանակ» բառը, որ կտրող գործիք է, կարծում եմ տրոհելի է իբր դանակ. իսկ իր արմատը՝ դան կշռելի է սահակ. dant (ատամ) և ն. պարսկ. دانه (ատամ) բառերի հետ: Այս տեղ ևս ատամ և հատանել, կտրել գաղափարները իմաստակից են. կտրող գործիքը համարուած է ատամ. և ատամ է համարուած՝ որովհետև ատամ նշանակում է կտրող: Որքան շատ մտածել այս նիւթի մասին՝ այնքան աւելի պիտի համոզուիր, որ ատամ բառը ատարմատից է, որի բուն իմաստը մնացել է մեր լեզուի մէջ. իսկ ատ՝ նշանակում է կտրել: Ես գիտեմ, որ ասածս մի են. թաղրութիւն է անշուշտ, բայց նկատելով բերած հիմքերս՝ թուում է թէ ենթադրութիւն «ծրի» չէ և ոչ «քամածին»:

Արանով վերջանում են Պ. Մ. Թիրեաքեանի մասնակի դիտողութիւնները. բայց մի կարճ խօսք ևս:

1. Համ. Ferd. de Saussure, Cours de linguistique générale, p. 104. էջ 316,

Եղան է «պարաշտ» ձև թէ չէ եղած. «պարաշտը» գոհ է նշանակում թէ մի ուրիշ բան. սրանք խնդիրներ են, որ կարելի է քննութեան առնել, ընդունել, հերքել կամ ուղղել: Ի՞նչ կարիք կայ ուրեմն զանազան անտեղի որակումներ տալու մի աշխատանքի, որի նպատակն է պարզել մթինը (խնդիր չէ յաջող թէ անյաջող ձևով): Եթէ ասածներս հիմնաւոր են, ուրակումները չեն կարող անհիմն դարձնել, իսկ եթէ անհիմն են՝ չեն կարող աւելի հիմնաւորել ընել, քան թէ են իրօք: Երկու դէպքում էլ չնպաստելով խնդրի պարզաբանութեան՝ կարող են միմիայն որակողին գծել իբր մարդ:

Ե. ԱՐԱՍԵԱՆ

Գ Ր Ա Կ Ա Ն

ՍՈՓԱԿԼԵՍ

Է Լ Ե Կ Տ Ր Ա

ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ

Ազամեան՝ Տրովադայն իր դարձին՝ սպանուեցաւ իր պաշտին մէջ՝ անհաստատելով ամուսինի մը ձեռքով: Սոյն ոճագործութեան պատճառ, Էլեկտրա՝ իր դուստրը, զազտ առաւ իր Որեստէս մանուկ եղբայրը, և հաւատարմի ծառայի մը ձեռքով փախցուց Փոպկին, ուր մնաւ ու զարգացաւ: Անկէ յետոյ, Էլեկտրան տար և Էլեկտրոս՝ իր սեղինն ու մեղսակիցը՝ կը միայնին անոր դէմ ատելութեամբ. և իր հօր պաշտին մէջ կը վարդապետեն հնազանդ գերուհիի մը, նախապետի մը, թշնամանելով: Եւ հէջ Էլեկտրա սրտազին կը կանչէր եղբայրը՝ զոր ազատելէ. և որ իր ապաստանած տեղէն՝ կը խոտաւար գլուօր մը ոճագործները պատժելու: Բայց վրէժխնդրութիւնը զանազակ կը կատարուի: Նոյն իսկ ամէն յոյս է դրել: Էլեկտրա կը թուի երբ կը հասնին երկու փոփոխացիք, որոնց կը զգամեն Որեստէսի մաշը Ուլիսիական խաղերում մէջ՝ ինչուով իր կողմէն: Էլեկտրա կը մտաւորի անհուն ցաւերու և յուսահատութեան: Բայց Որեստէս պատգամ խնդրելով Ապոլլոնին, և ճշմանին անսալով, կը զանայն Արգոս՝ իր Պիլագէս բարեկամին հետ, իրենք են որ այն սուտ համբան հաներ են որպէս զմարդապաններն յանկարծակի բերեն և անվտանգ իրենց վրէժխնդրութիւնն ի գործ դնեն: Էլեկտրա իսկոյն կը հակառակ խաղանքը և կը ճանչնայ իր ա-